

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav germánských studií

Oddělení Nederlandistiky

Bakalářská práce

Johana Stejskalová

De kleurensymboliek in *Turks fruit* van Jan Wolkers

Barevná symbolika v knize *Turks fruit* Jana Wolkerse

The color symbolism in *Turks fruit* by Jan Wolkers

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala mému vedoucímu práce Albertu Gielenovi, MA, za podnětné připomínky a rady, které mi poskytl, a za jeho trpělivost při vedení mé práce.

Dankbetuiging

Op deze plaats wil ik graag mijn begeleider Albert Gielen, MA bedanken voor zijn vruchtbare opmerkingen en adviezen en voor zijn geduld bij het begeleiden van mijn scriptie.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Hierbij verklaar ik dat ik mijn bachelor scriptie zelfstandig heb geschreven, dat ik alle gebruikte bronnen en literatuur heb vermeld en dat deze scriptie niet gebruikt werd tijdens een andere universitaire studie of om een andere of dezelfde titel te halen.

V Praze 10. Srpna 2020 /Praag 10 augustus 2020

Johana Stejskalová

Abstract

Deze bachelor scriptie richt zich op de kleurensymboliek in het boek *Turks fruit* die door Jan Wolkers geschreven is. Jan Wolkers was een beeldende kunstenaar en in deze scriptie wordt een mogelijk verbinding tussen zijn twee carrières onderzocht richting het kleurgebruik in verband met twee hoofdpersonages van de roman. De liefdesrelatie is vanuit de invalshoek van Erik geschreven die net als Wolkers een beeldende kunstenaar is. In de scriptie wordt hoofdzakelijk het kleurgebruik met betrekking tot zijn tweede vrouw Olga onderzocht. De antwoorden worden door een inventarisatie bepaald. De scriptie biedt interessante conclusies die op enkele kleurentheorieën zijn gebaseerd en ze beantwoordt de vraag of er een patroon is te volgen in de relatie tussen de twee hoofdpersonages.

Trefwoorden: *Turks fruit*, Jan Wolkers, kleurensymboliek, beeldende kunstenaar

Abstract

This bachelor thesis focuses on the color symbolism in the book *Turks fruit* which was written by Jan Wolkers. Jan Wolkers was an artist and in this thesis is a possible connection between his two careers being explored in direction of the use of colors in association with the two main characters of the novel. The love relationship is written from the perspective of Erik who is also an artist like Wolkers was. In the thesis is mainly the use of color in connection with his second wife Olga being explored. The answers are through assessment determined. The thesis offers interesting conclusions which are based on some color theories and they answer the question whether there is a pattern to follow in the relation between the two main characters.

Key words: *Turks fruit*, Jan Wolkers, color symbolism, artist

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zaměřuje na barevnou symboliku v knize *Turks fruit*, kterou napsal Jan Wolkers. Jan Wolkers byl umělec a tato práce se zaměřuje na možné spojení mezi jeho dvěma kariérami. Upíná se hlavně na užití barev ve spojení s dvěma hlavními postavami románu. Milostný vztah je psán z pohledu Erika, který je umělec stejně jako byl Wolkers. V této práci se zkoumá hlavně užití barev v souvislosti s jeho druhou ženou Olgou. Na otázky odpovídá výsledek inventarizace užitých barev v knize. Práce nabízí zajímavé závěry, které jsou založeny na základě některých barevných teoriích, a odpovídají na otázku, zda je možno sledovat určitý systém užitých barev ve vztahu dvou hlavních postav.

Klíčová slova: *Turks fruit*, Jan Wolkers, barevná symbolika, umělec

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	7
1.1	Vraagstelling	8
1.2	Methodologie	9
1.2	Vooruitblik	9
2.	De kleurentheorie	11
2.1	Kleine inleiding tot de kleurentheorie	11
2.2	Kleuren in de literatuur, kunst en maatschappij	13
3.	Kleurgebruik in <i>Turks fruit</i>	14
3.1	Inleiding	14
3.2	Verwerken van de inventarisatie	14
3.2.1	Rood	14
3.2.2	Blauw	15
3.2.3	Paars	15
3.2.4	Groen	15
3.2.5	Geel	16
3.2.6	Oranje	17
3.2.7	Bruin	17
3.2.8	Wit	17
3.2.9	Zwart	18
3.2.10	Roze	18
4.	Inventarisatie	19
4.1	Kleuren in context	19
4.2	Samenvatting	28
5.	Conclusie	29
6.	Gebruikte literatuur en andere bronnen	31
6.1	Primaire literatuur	31
6.2	Secundaire literatuur en andere bronnen	31

1. Inleiding

In mijn bachelor scriptie richt ik me op de kleurensymboliek in het boek *Turks fruit* dat door Jan Wolkers is gepubliceerd in 1969. Jan Wolkers (1925-2007) is een beroemde beeldende kunstenaar, beeldhouwer en schrijver uit de tweede helft van de twintigste eeuw. Zijn werk, vooral het literaire, heeft op mij grote indruk gemaakt en het behoort tot de mentaliteitsgeschiedenis van Nederland. Zeker *Turks fruit* had grote invloed op de seksuele moraal, blijkt uit een artikel in *De groene Amsterdammer*:

Maar met *Turks fruit* was hij zó op zijn typemachine losgegaan dat er grote schande van werd gesproken: bah, dit was regelrechte porno, verkocht als literatuur. Met een vies gezicht keurden mensen het af, ook vanwege Wolkers' fijne gevoel voor details van menselijke intimiteiten, zoals neuspeuteren, winden laten of aangekoekte kopkaas en korsten in het putje van de douche. Velen lazen het stiekem 'met rode oortjes' in de biebel. Dit boek doorbrak een taboe. (Fogteloo, 2015)

Niet *Turks fruit* betekende Wolkers doorbraak, want hij was al bekend toen *Turks fruit* verscheen, bijvoorbeeld dankzij *Serpentina's petticoat* (1961) en *Kort Amerikaans* (1962). Maar *Turks fruit* was zeker zijn grootste succes, vooral dankzij de verfilming van Paul Verhoeven in 1973.

Het boek heeft achttien hoofdstukken waarin de ik-verteller, Erik, zijn levensverhaal vertelt. Het gaat niet over zijn hele leven maar grotendeels over zijn leven na zijn ontmoeting met Olga, zijn tweede vrouw. De roman eindigt met de dood van Olga. De roman gaat over de liefdesrelatie tussen Olga en Erik. Olga is een mooie jonge vrouw die een jonge kunstenaar ontmoet en ze worden meteen verliefd op elkaar. De ik-verteller van het boek heet Erik Vonk. Hij is ook een beeldhouwer; dat verwijst naar Wolkers en zijn eigen beroep. Het boek gaat over een autobiografisch liefdesverhaal van Jan Wolkers, maar Jan Wolkers en Erik zijn zeker niet identiek. Ook de gebeurtenissen in de roman komen niet overeen met de werkelijkheid. Het is een roman, met fictieve personages, maar waarin elementen uit de werkelijkheid zijn opgenomen. De vraag hoe autobiografisch *Turks fruit* is en hoe moeilijk de verhouding werkelijkheid-verbeelding is, kan met twee citaten van Onno Blom, Wolkers' biograaf, aangetoond worden. Het ene citaat is:

Hoe dicht Wolkers op de eerste bladzijde van *Turks fruit* ook bij de werkelijkheid bleef, hij was niet van plan om er, net als in *Terug naar Oegstgeest*, louter een autobiografische roman van te maken. Voor het verhaal over de liefde van een woeste kunstenaar voor zijn 'mooie rooie dier' liet hij zich

inspireren 'door zijn jeugdheld Edgar Allan Poe, die had gezegd dat de dood van een mooie vrouw het meest poëtische onderwerp ter wereld was. (Blom, 2018, p. 659)

Hier zegt de biograaf dat *Turks fruit* geen één op één weergave van de werkelijkheid is, maar wel elementen van de werkelijkheid bevat. Het volgende citaat betreft Olga die gebaseerd is op Wolkers' tweede vrouw Annemarie Nauta:

Wolkers zou talloze gebeurtenissen uit zijn verhouding met Annemarie in *Turks fruit* verwerken. Voor Olga, een van de mythische heldinnen uit de vaderlandse letteren, de ideale geliefde, dat lieve rooie dier, stond Annemarie grotendeels model. (Blom, 2018, p. 402)

Ook hier wordt gezegd dat de roman de werkelijkheid benadert. Toch is niet alles beschreven zoals het gebeurd is, want Annemarie leeft nog altijd. Wel meldt Blom dat wanneer Annemarie en Wolkers naar Texel gaan, Wolkers 'beelden, scènes en uitspraken' noteert die later in de roman moeten komen. Wolkers nam zelfs met een cassette recorder zijn gesprekken met Annemarie op. (Blom, 2018, p. 656) Al met al kunnen we *Turks fruit* als een autobiografische liefdesroman typeren. Door *Turks fruit* op kleurensymboliek te analyseren wordt deze kwestie omzeild, zonder dat het feit dat Wolkers en het feit dat Erik beide beeldende kunstenaars zijn buiten beeld raakt. Dit alles maakt de analyse van het gebruik van kleuren interessant. Kunnen wij de gevoelens van Erik voor Olga door de roman heen volgen aan de hand van het gebruik van kleuren?

1.1 Vraagstelling

Ik zoek naar de kleurensymboliek in het boek. Er is weinig geschreven over dit onderwerp, daarom heb ik het gekozen. Susan Harrow (2017, p. 307), die zich met kleur-schrijven bezighoudt, schrijft: '[...] yet de question of colour in the literary texts remains underexplored by critics and researchers, and, we believe, the colour capacity of texts is consequently undervalued or even occluded.' Dit ondersteunt mijn opvatting, omdat Harrow daarop door gaat. Ze beschouwt het als een paradox dat er weinig over dit interdisciplinaire en intermediaire thema geschreven is. (Harrow, 2017, p. 307) Het is wel interessant om dit te onderzoeken, omdat Wolkers ook een schilder en kunstenaar was.¹ Hoe gebruikt hij de kleuren in het *Turks*

¹ Mijn begeleider Albert Gielen heeft zich langdurig met dubbelkunstenaars beziggehouden. Tijdens een gesprek dat ik met hem had, beaamde hij dat er veel over dit onderwerp geschreven is, maar zeer oppervlakkig. Volgens hem is de invalshoek dat het een curiositeit is of dat het zo'n bewondering wekt dat iemand op niveau twee disciplines uitoefent. Maar de meeste onderzoekers krijgen 'hun vinger' niet achter dit fenomeen. Hem was wel opgevallen dat bij dubbelkunstenaars het uitgangspunt voor het literaire werk een beeld is. Voor een groot deel van het oeuvre van Louis Paul Boon (1912-1979) was dat zeker het geval. Maar ook dat is niet aan dubbelkunstenaars voorbehouden.

fruit? Kan in *Turks fruit* een systematisch gebruik van kleuren vooral met betrekking tot seks en dood herkend worden? Het is aannemelijk dat hij als beeldende kunstenaar extra aandacht aan het gebruik van kleuren schenkt. Het is de vraag hoe hij de kleuren dan gebruikt, in welke context en welke symbolische waarde de kleuren hebben. Daarvan afgeleid heb ik enkele subvragen, zoals: in welke context gebruikt hij de kleuren het meest? Welke kleuren gebruikt hij vaak? In hoeverre hangt het personage van Olga met de kleurensymboliek samen? Is er een ontwikkeling te ontdekken in het kleurgebruik als Erik over haar schrijft? De thema's, op welke ga ik me vooral zal richten, zijn seks en dood, want die staan in de roman centraal.

1.2 Methodologie

De wijze waarop ik *Turks fruit* wil analyseren bestaat uit een inventarisatie van de kleuren die in de roman gebruikt worden. Behalve de kleuren, vermeld ik ook de context waarin ze gebruikt worden. Vervolgens tracht ik vast te stellen of daarin een patroon te herkennen is. Welke kleuren gebruikt hij vaak en aan wie of wat zijn die kleuren dan gekoppeld? Aangezien Olga een van de twee hoofdfiguren is, zal zij daarin een groot aandeel hebben. Aan de hand van de meest voorkomende kleuren, tracht ik dat gebruik van kleuren te duiden met behulp van de kleurentheorie die ik in het volgende hoofdstuk behandel. Deze methode is als een structuralistische analyse bedoeld waarbij de kleuren semiotisch benaderd worden. Ik baseer me daarbij op *Lessen in literatuur* (Korsten, 2002, p. 250) Zo kan vastgesteld worden of het verloop van de liefdesrelatie tussen Olga en Erik begeleid wordt door een veranderde toepassing van kleuren.

1.2 Vooruitblik

Na de 'Inleiding' volgt het tweede hoofdstuk waarin ik de theorie van de kleurensymboliek verwerk op basis van enkele boeken, namelijk *Het geheime leven van kleuren* (Kassia St Clair, 2017), *The Art of Color* (Johannes Itten, 1997) en *Theory of Colours*. (Johann Wolfgang von Goethe, 1970)

In het derde hoofdstuk ga ik over de kleuren schrijven. Vragen waarop in dit hoofdstuk een antwoord gezocht wordt, zijn: wat is kleur en welke betekenissen hebben die kleuren? Welke connotaties hebben ze en waarvandaan komt hun betekenis?

In het vierde hoofdstuk ga ik de resultaten van de kleureninventarisatie analyseren en wil ik enkele vragen beantwoorden. Een vraag staat centraal: Kan in *Turks fruit* een systematisch gebruik van kleuren vooral met betrekking tot seks en dood herkend worden? Dan staan daar ook subvragen die ik met mijn scriptie wil beantwoorden: In welke context gebruikt

hij de kleuren het meest? In hoeverre hangt het personage van Olga met de kleurensymboliek samen? Is er een ontwikkeling te ontdekken in het kleurgebruik als Erik over haar schrijft?

Tot slot presenteer ik mijn conclusies in het vijfde hoofdstuk.

2. De kleurentheorie

2.1 Kleine inleiding tot de kleurentheorie

Met de kleurentheorie zijn mensen al honderden jaren bezig. Ook de intellectueel en mathematicus Aristoteles heeft aan de kleurentheorie bijgedragen. Aristoteles dacht dat de kleuren uit vier elementen bestonden: aarde, lucht, water en vuur. Alle kleuren zijn gevormd door het mengen van deze elementen. Het element aarde had volgens hem een zwarte kleur en het element vuur had een witte kleur. Lucht en water hadden geen specifieke kleur en hielpen andere tinten te scheppen. Vandaag zien wij zijn theorie als achterhaald, meent Sorabji, want het is onvoorstelbaar om vanuit zwart en wit iets anders te vormen dan grijs. (Sorabji, 1972, p. 293)

In de zeventiende eeuw begonnen nieuwe theorieën te verschijnen die het thema compleet anders hebben aangepakt. Een van de belangrijkste bijdragen aan de kennis van en over kleuren in de zeventiende eeuw was die van Isaac Newton (1642-1727), de natuurkundige en filosoof. Hij was de eerste die wist hoe je met twee prisma's een straal zonlicht kan ontleden en weer bij elkaar brengen. Hij legde de basiskennis van het kleurenspectrum voor de hedendaagse natuurkunde. Newton beschrijft in zijn *Optics* die voor de eerste keer in 1704 verscheen in welke kleuren de zonnestraal is ingedeeld. Volgens hem zijn er drie primaire kleuren: rood, geel en blauw en drie secundaire: oranje, paars en groen. Deze zes kleuren zijn een compleet kleurenspectrum. Kleur is een deel van de zonnestraal. In vergelijking met de oude Grieken is dit een zeer afwijkende theorie. De Grieken dachten dat de kleuren op een schaal van zwart naar wit lopen en na Newtons ontdekking zijn zwart en wit geen kleuren meer, want ze behoren niet tot het kleurenspectrum. (Clair, 2017, p. 17-31)

Een andere theorie die dicht bij de theorie van Aristoteles staat is de theorie van Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832). Hij was dichter, schrijver en theaterdirecteur én natuuronderzoeker. In *Zur Farbenlehre* publiceerde hij in 1810 zijn onderzoeksresultaten. Hier gebruik ik de Engelse vertaling, *Theory of Colours*. Hoewel hij na Newton was geboren en zijn boek schreef na het verschijnen van *Optics*, accepteert hij de nieuwste theorie van het kleurenspectrum niet. Hij baseerde zich op literatuurstudie, zoals van Galileo Galilei (1564-1642), Johannes Kepler (1571-1630) en René Descartes (1596-1650), maar trachtte met experimenten de theorie aan de praktijk te toetsen. Net als Newton gebruikte hij het prisma. Goethe kwam tot andere bevindingen dan Newton. Voor Newton was licht een samenstelling van kleuren, terwijl het voor Goethe een eenheid (homogeen) was. Newton zag zeven primaire

kleuren, Goethe zag twee primaire kleuren: blauw en geel, waarvan de andere kleuren variaties zijn. Zijn boek dat meer dan honderd jaar na *Optics* is verschenen biedt de lezer een beeld van het toenmalige denken over kleur. Zijn wetenschappelijke conclusies werden afgekeurd uit gebrek aan bewijs. (Judd 1970, 'Voorwoord'. In: J.W. von Goethe, *Theory of Colours*, etc, p. viii-xiii)

The Art of Color geschreven door een Zwitsers kleurtheoreticus Johannes Itten verscheen voor de eerste keer in het Duits onder de naam *Kunst der Farbe* in 1961. Ik gebruik de Engelse vertaling uit 1997. Itten was zijn hele leven met de kleurentheorie bezig. Zijn bijdrage aan kunst en kleurentheorie in de twintigste eeuw is enorm. Hij schrijft: 'Color is life, for a world without colors appears to us dead.' Hij denkt dat er niets groters is wat ons beïnvloedt dan de kleuren van natuur. (Itten, 1997, p. 13)² Hij bestudeerde ook de subjectieve emoties die we hebben als we naar bepaalde kleuren kijken. Als eerste heeft hij geprobeerd om temperatuur te onderzoeken met betrekking tot warme en koude kleuren. Twee kamers verschilden 5 tot 7 graden, een kamer was rood-oranje geverfd en de andere blauw-groen geverfd. Daarmee kwam hij tot conclusie dat enkele kleuren warmer en enkele kouder zijn. (ibid., p. 64)

Hij heeft een nieuwe indeling van kleuren bedacht. Hij nam de primaire en secundaire kleuren die we dankzij Newton al kenden en hij heeft er zes andere aan toegevoegd of misschien is het beter te zeggen afgeleid. Zijn hypothese was dat zes kleuren van het spectrum niet genoeg zijn, daarom heeft hij beslist om een kleurencirkel met twaalf tinten te ontwikkelen. De drie primaire kleuren staan gelijkzijdig in een driehoek. Rond deze driehoek is een zeshoek ingetekend, dat zijn de drie secundaire kleuren. Rond deze zeshoek ontstaat een cirkel. In deze cirkel herhaalt zich elke kleur en tussen de naast elkaar liggende kleuren ontstaat er ruimte voor een andere, tertiaire kleur, die van een primair en een secundair kleur is vermengd. Als voorbeeld: geel (primaire kleur) + oranje (secundaire kleur) = geel-oranje (tertiaire kleur). Daarvan kreeg hij een twaalf tintige kleurencirkel. Het is een heel interessant theorie en hij vergelijkt de kleuren tot muziknoten. Wat zijn kleuren voor een kunstenaar dat zijn noten voor een musicus. 'I must see my twelve tones as precisely as a musician hears the twelve tone of his chromatic scale.' (ibid., p. 34) Hij zegt ook dat het belangrijk is om de kleuren van de cirkel

² In het hoofdstuk 'Naturalisme en intimiteit' staat dat Wolkers niet van kinds af beeldende kunstenaar wilde worden, maar bioloog: 'Dat hij beeldend kunstenaar van beroep zou worden stond voor hemzelf na de lagere school allerminst vast. Bioloog worden, dat leek hem wel wat, met zijn intense belangstelling voor de natuur'. P. 57)

te kunnen herinneren. Het is niet het doel om een honderd tintige kleurencirkel te maken, want het is een tijdverspilling. (ibid., p. 34)

2.2 Kleuren in de literatuur, kunst en maatschappij

Clair schrijft in haar boek *Het geheime leven van kleuren* (2017, p.29) dat veel klassieke schrijvers tegen kleur waren, want ze dachten dat kleur de aandacht afleidt van wat belangrijk in de kunst is, lijn en vorm. Ze schrijft: 'Kleur werd gezien als iets genotzuchtigs en later zelfs als iets zondigs: een teken van aanstellerij en onoprechtheid.' De Amerikaanse schrijver Herman Melville dacht dat de kleuren niet tot de dingen behoren, maar dat ze er alleen omheen zijn gelegd. Hij vergelijkt de opgeschilderde natuur met een hoer. Hij denkt dat de dingen de kleur niet nodig hebben om dingen te zijn. De kleuren zijn alleen een soort van sluier over de dingen zijn, ze hebben geen betekenis. Daarom vergelijkt hij de natuur met een hoer, want hoeren zijn op hun manier ook 'opgeschilderd'. (Clair, 2017, p. 29) De verwachting is dat in *Turks fruit* de kleuren juist wel een belangrijk bestanddeel vormen in de weergave van de gevoelens van Erik voor Olga en de wijze waarop hij haar waarneemt.

Een grote afkeer van kleuren kunnen wij vinden bij protestanten die met sobere kleuren als wit en zwart aan hun eigen sobere levensstijl uitdrukking gaven. Alle andere kleuren gebruikten ze niet en hun gestucte kerkmuren bezaten dan ook nauwelijks kleur. Dit was het resultaat van de Beeldenstorm (1566) toen protestanten zich keerden tegen het rijke Roomse leven. Als we de sprong naar de twintigste eeuw maken, dient een toenmalige protestant als een goed voorbeeld. Zijn naam was Henry Ford. Clair schrijft over hem: 'De diepgelovige Henry Ford weigerde jarenlang koppig om voor de vraag van de consument te buigen en zijn auto's een andere kleur dan zwart te geven.' (Clair, 2017, p. 29) Deze twee casussen zijn interessant vanwege hun verband met het protestantisme. De protestanten geloofden dat ze dicht bij God konden komen als ze geen vrolijke kleuren gebruikten maar alleen sobere kleuren als wit en zwart.

Kleur en kleurensymboliek speelden een grote rol ook bij de kledinggewoontes en tradities. Vooral bestonden speciale voorschriften van kleurenregels bij de Grieken en Romeinen, maar ook in Azië, namelijk China en Japan. De kleuren en hun gebruik op kleden. Er waren speciale kleuren voor verschillende sociale klassen, dus het was een duidelijk systeem. (ibid., p. 30) Wolkers is in een streng gereformeerd milieu opgegroeid en zoals ik eerder al had vermeld, de protestanten en gereformeerden gebruikten weinig of geen kleur voor hun kleding behalve zwart en wit. De kleuren werden als iets zondigs gezien volgens Melville. (ibid., 29)

In dit hoofdstuk heb ik enkele aspecten van kleurentheorie van de oudheid tot de nieuwe tijd beschreven. Ik heb ook besproken hoe mensen toen de kleuren zagen en wanneer enkele kleuren hun betekenis gekregen. De kleurentheorie dient als inleiding tot mijn thema, die het kleurgebruik in *Turks fruit* zal behandelen.

3. Kleurgebruik in *Turks fruit*

3.1 Inleiding

In de onderstaande tekst vermeld ik de kleuren die in *Turks fruit* verschijnen. Hoe ga ik de kleureninventarisatie verwerken? Eerst ga ik over elke kleur iets algemeen en iets over hun betekenis zeggen en hoe wij de kleuren zien. Welke emoties wekken ze op?

Het is niet mijn doel om de kleuren te catalogiseren of een andere theorie rond definities, hoe ziet een bepaalde kleur er uit, te bedenken. Want het is onmogelijk alle dergelijke nuances te ontdekken en door de talen zoeken/vinden van hun echte betekenis. Clair (2017, p. 27) schrijft erover: ‘Het is dan ook het beste om kleuren te zien als subjectieve, culturele scheppingen: er is geen exacte, universele omschrijving voor alle bekende kleuren te geven, net zomin als je de precieze coördinaten van een droom kunt vaststellen.’ In andere woorden zegt ze dat de waarneming van kleuren een subjectieve aangelegenheid is. Daardoor ontstaat er ruimte tot interpretatie die zinvol wordt binnen de ruimte van de romanwerkelijkheid. Door de kleuren te inventariseren en te relateren aan de context waarin ze gebruikt worden, vormen ze een bijdrage aan de interpretatie van de roman.

3.2 Verwerken van de inventarisatie

Wolkers gebruikt in het boek het hele kleurenspectrum, dat door enkele andere kleuren is aangevuld. Andere kleuren die buiten het spectrum vallen zijn: zwart, wit, grijs, zilver, roze, bruin en goud. Ik ga de kleuren bespreken. Eerst geef ik een korte beschrijving van de bepaalde kleur aan en daarna ga ik de context en frequentie behandelen.

3.2.1 Rood

De kleur rood heeft een grote invloed op de menselijke psyche, daarom is het heel vaak aan agressie, vuur, macht, gevaar, liefde, passie, lust en seks gekoppeld. In het Romeinse rijk had ‘rood’ dezelfde betekenis als ‘gekleurd’. Zo belangrijk was de kleur toen en volgens Clair is dat nog steeds. Tientallen landen gebruiken de kleur rood om hun identiteit op een vlag te illustreren. Rood is ook een populaire kleur voor vechtsporten. Hier zien wij een verband tussen rood en agressie, want mensen die rode kleren droegen hadden meer dan een helft van de

duellen gewonnen. (Clair, 2017, p. 135) Vanuit het perspectief van macht kunnen wij aandacht besteden aan de eerste helft van de twintigste eeuw. Alle totalitaire regimes gebruikten erg vaak de kleur rood om hun macht te laten zien. Ook de duivel als symbool van het slechte is in rood afgebeeld.

De kleur rood heeft een sterke relatie met vrouwen en seks. In de middeleeuwen begon deze relatie met speciale voorschriften en wetten. Daar kregen prostituees de kleur rood toegewezen. (ibid., p. 136) De rode kleur is tegenwoordig steeds in 'De Rosse Buurt' van Amsterdam te traceren en die is bekend voor het oudste ambacht.

3.2.2 Blauw

In het Romeinse rijk was blauw een symbool voor barbarij. De Romeinen gebruikten drie kleuren: wit, zwart en rood. Volgens de schrijvers uit die tijd verfdde de Keltische soldaten hun lichaam blauw. (Clair, 2017, p. 179) Vandaag wordt blauw als het symbool van water, hemel, betrouwbare anonimiteit, conservatisme en plichten gezien. In enkele culturen is blauw ook de kleur van droefenis of verdriet. In de middeleeuwen was er een speciaal soort blauw – ultramarijn werd met Maria geassocieerd. Dat kleurstof was erg kostbaar en dus geschikt om Maria te verbeelden. Een speciaal tint is Pruisisch blauw dat in de achttiende eeuw was ontdekt door een onverwachte chemische reactie. Het was een sensatie voor de kunstenaars, want de prijs was alleen een tiende van wat men moest betalen voor ultramarijn en Pruisische blauw ligt wat betreft tint dicht bij ultramarijn. Het was een populair soort diepblauw dat kunstenaars in die tijd gebruikten en nog steeds gebruiken. (ibid., p. 193-195)

3.2.3 Paars

Paars is de secundaire kleur van het kleurenspectrum. Het ligt tussen de twee primaire kleuren rood en blauw. Ook taalkundig wordt het meestal als een onderdeel van een van primaire kleuren gezien, dus is het niet zichtbare onderdeel van het spectrum. Dat is violet, een tint van paars, met de kortste golflengte. In de oudheid hadden mensen een woord voor paars en voor diep donkerrood en dat was *purpura*. In die tijd werd paars als het symbool voor weelde, onmatigheid en macht beschouwd. Nadat Perkin de anilinekleuren heeft ontdekt, werd paars een normale kleur als alle andere kleuren. (Clair, 2017, p. 161)

3.2.4 Groen

Groen zien wij vandaag als de kleur voor milieuvriendelijk gedrag en voor de natuur zelf want planten zijn bijna allemaal groen. Het gevoel van kalmte en vrede is gerepresenteerd door politieke partijen die streven naar ecologie en een positieve relatie met minderheden,

bijvoorbeeld religieuze. De populairste kleur van de islam is groen, want het was de lievelingskleur van de profeet Mohammed. Daarom hebben islamitische landen zo vaak groen in hun vlaggen.

Vanuit het emotionele perspectief zien wij groen als kleur van jaloezie maar ook van vrijheid of openheid tot alles wat het leven brengt. We kunnen de afkomst van de verbinding van groen en jaloezie in Engeland vinden. Tijdens renaissance in Engeland werd Shakespeare enorm populair. In het toneelstuk *Othello* wil Iago hem overtuigen dat zijn vrouw Desdemona een andere man heeft. Hij wilde een zaad van jaloezie in Othello's hoofd planten met: 'O beware, my lord, of jealousy; It is the green-eyed monster which doth mock the meat it feeds on.' (Gundersheimer, 1993, p. 322)

3.2.5 Geel

Geel is een van de primaire kleuren en goud en blond zijn tinten. De gele kleur heeft een interessante connotatie aan het einde van de negentiende eeuw gekregen. Het werd als symbool van de decadente stroming en literatuur gezien. De boeken met gele ruggen waren bekend voor hun onzedelijke inhoud, die tegen toenmalige victoriaanse waarden ingingen. Het begon in Londen met gele boeken op schilderijen van Vincent van Gogh, ging door met een geel boek dat verscheen in *Het portret van Dorian Grey* en het culmineerde met het avant-gardistische tijdschrift *The Yellow Book*. De kunstenaars van die tijd hadden ook problemen met geel, want de pigmenten voor de productie waren giftig. (Clair, 2017, p. 63)

Clair (2017, p. 64) schrijft: 'Bij de mensen wijst de kleur op ziekte: denk aan een gelige, vale huid, geelzucht of een galaanval.'

Twee casussen van stigmatisering door de kleur geel zijn: ten eerste waren dat de Joden, die een gele ster moesten dragen tijdens de Tweede Wereldoorlog en ten tweede zijn dat mensen uit Azië die soms 'de gele mensen' genoemd worden. Interessant is dat we tegelijkertijd denken aan de kleur geel als aan een kleur van waarde en schoonheid. Een mooi voorbeeld is blond. Blonde vrouwen zijn volgens westerse mensen het meest aantrekkelijk. Blond staat voor seksueel verlangen. Eva, de zondares, is altijd met blond haar geschilderd en aan de andere kant staat Maria, die altijd als brunette is verbeeld.

Goud was altijd de kleur van rijke mensen, verering en goddelijkheid. In de middeleeuwen gebruikten mensen erg veel goud om hun kerken een aantrekkelijke kracht te geven. Aan de andere kant stond goud voor hebzucht, jaloezie en gierigheid. Vandaag zien wij mensen die in goud zijn gekleed als ordinair en smakeloos. (ibid., p. 65)

3.2.6 Oranje

Deze kleur wordt het meest met Nederland geassocieerd. Tegenwoordig hebben alle sportteams oranje kleding, maar de geschiedenis van deze kleur begint in de zestiende eeuw met het Huis Oranje-Nassau. Willem van Oranje heeft tegen de Spaanse regering in de Onafhankelijkheidsoorlog gevochten. Behalve een strijd voor onafhankelijkheid was het ook een strijd tussen katholieken (Spanjaarden) en protestanten (Nederlanders). Om de eenheid tegen de Spanjaarden te bevorderen werd de naam van het Zuid-Franse prinsdom, Orange, aangegrepen om de kleur oranje als bindmiddel voor de verdeelde protestantse fracties te gebruiken. (Beyen, 2019)

Oranje draagt meestal een dringend boodschap of wil aandacht vestigen op mogelijk gevaar. Het is een vrolijke kleur tussen rood en geel, daarom symboliseert ze ook zelfvertrouwen. Volgens een nieuwe optische theorie en vanwege zijn goede contrast, werd het steeds meer door impressionisten gebruikt. (Clair, 2017, p. 93-95)

3.2.7 Bruin

Bruin symboliseert aarde waarvan we ons voedsel halen. Het was het eerste pigment dat door mensen gebruikt werd en in de oude grotten gevonden. Om bruin te krijgen moeten we drie primaire kleuren mengen. Verder is het de kleur van modder, vuil, afval of stront. In de middeleeuwen was het de kleur van arme mensen. In de twintigste eeuw waren lichtere tinten van bruin enorm populair voor militaire uniformen. (Clair, 2017, p. 237-239) Te denken valt aan bruinhemd waarover in *Van Dale* het volgende staat: ‘ben. [benaming] voor de Duitse nationaal-socialisten; het bruine hemd werd in 1924 als uniformkleding voor de SA ingevoerd. (Geerts en Boon, 1999, p. 545). Bruin verbindt ons met de aarde, het symboliseert de stabiliteit van een mens, zijn plichtbewustzijn of het feit dat hij met beide voeten op de grond staat. (ibid., p. 237-239) De eerder vermelde Aristoteles bracht aarde ook in verband met kleur, maar bij hem gaat het om zwart. In de catalogus *Jan Wolkers* (Steenhuis, Salverda en Staal 2002) staat een interview met Wolkers. Daarin zegt hij ‘aardkleuren’ mooi te vinden (p. 24) en dat ‘koeiestront’ prachtige materie is (p. 28, 101).

3.2.8 Wit

Wit staat voor zuiverheid, puurheid, eerbied, goddelijkheid, geld en macht. De bruid draagt een witte trouwjurk om haar maagdelijkheid te tonen. Wit staat in verband met het licht. Het is niet mogelijk om wit uit andere kleuren te creëren want voor wit gebruikt men een speciaal soort pigment – loodwit, dat erg giftig was. Wol en katoen vertegenwoordigen belangrijke

handelsartikelen en het was erg moeilijk en duur om wit te maken, daarom is wit ook met geld en macht verbonden.

Zilver als een tint van wit is verbonden met de maan. Het is een kostbaar edelmetaal dat moeizaam gewonnen wordt en dat net als goud met de zon is verbonden. (Clair, 2017, p. 39-41)

3.2.9 Zwart

Sommige mensen denken dat zwart geen kleur is, anderen dat het wel een kleur is. Het is het tegenoverstelde van wit. Beide zijn een uitingsvorm van licht, in dit geval is het de afwezigheid van licht. Zwart is sterk verbonden met dood en de onderwereld van de oude culturen. Het is de kleur van rouw en hekserij. Vanaf de tijd van de Zwarte Dood (de pandemie die van 1347 tot 1352 in Europa heerste, veroorzaakt door de pestbacterie) dragen mensen zwarte kleding om hun rouw te tonen. (ibid., p. 261-263)

3.2.10 Roze

Roze is eigenlijk een soort lichtrood. Het werd populair toen de kunstenaars begonnen met licht roze naakte lichamen van vrouwen op schilderijen te verbeelden. Sindsdien zien mensen roze bij de vrouw als iets wat de vrouw tot een lustobject of meer infantiel maakt. (ibid., p. 115-117)

4. Inventarisatie

Hieronder staan alle kleuren met daarbij de context waarin ze gebruikt zijn plus het paginanummer. Aan de hand van deze inventarisatie selecteer ik een aantal kleuren waarop ik dieper zal ingaan. Mijn keuze baseer ik op de frequentie waarin ze voorkomen. Er zijn wellicht enkele kleuren die niet vaak gebruikt worden, maar toch een hoge expressieve kracht hebben. Daaraan wil ik ook nog enkele woorden wijden. Vervolgens bekijk ik de meest voorkomende combinatie. Aan wie of wat wordt het vaakst een kleuren gekoppeld?

4.1 Kleuren in context

Hoewel bij de opsomming de tekst letterlijk gevolgd is, heb ik de vrijheid genomen om hier en daar de woordvolgorde te veranderen en het grammaticaal aan te passen, om de leesbaarheid te vergroten. Voor de betekenis heeft dat geen gevolgen, die blijft intact.

Kleuren met de context uit *Turks fruit* (1969):

- p. 14 haar rooie haren, mijn strakke zwarte broek en zwart leren jasje
- p. 15 het bloed zwartbruin als appelstroop
- p. 17 zeep met zwarte haartjes
- p. 18 tandeloos wijf in lichtgroen en lichtpaars [op een postzegel]
- p. 22 die geelgroene reliëfs maar laten zitten
- p. 23 zijn [van de vader van Olga] rode vlekkerige gezicht
- p. 26 haar roze pluizige pantoffels, de curvenrijke blonde gaat verdwijnen
- p. 27 haar grote bruine ogen
- p. 29 zijn gezicht was een vormeloze gele massa, ...zaten parse aderen die rood uitgelopen waren. Jij neemt die rooie Olga van me mee.
- p. 31 die rooie duivelin
- p. 32 bruine suiker, grote hompen vlees in bruine kledder
- p. 33 roze puddinkjes
- p. 34 witte vloed, blauwe weerschijn
- p. 35 dat prachtige rooie haar, Venetiaan blond was, ook zo rood – oksel en schaamhaar
- p. 36 ogen – bruin waren ze, net goud, blond naaktmodel, vette grijze troep
- p. 39 in rode letters – hermes
- p. 40 zijn rooie punt, paars werd, pik
- p. 43 mijn hand rood
- p. 44 achterbankje van groen leer, de voorruit wit als sneeuw

- p. 46 voor ons blauwachtig oplichtte, die stikdonkere ruimte, lichte naden, het felle licht liepen we, dat rooie mistige beest
- p. 47 die paarse moeten, op het blauwe geëmailleerde bord
- p. 51 een blauwgeblokte gemeentehanddoek
- p. 53 een rijpe roze roodharige vrucht
- p. 54 die bruine knikkers
- p. 55 de roze uiteinden, met bruine suiker, haar huis zo blank tussen alle bruine vlekjes, kastanjerooie haren, grote donkere ogen, rode schaamhaar
- p. 56 verlangen naar die rooie
- p. 57 haar armen vuurrood en rauw
- p. 59 een groot-bruinogig donkerharig kindje, dit gitzwarte springers, een wit gebloemd parasolletje, haar donkere baby
- p. 60 ... draaide schonkig haar kont naar me toe en zei dat godverdomme voor haar Pruisischblauw was, rode besjes
- p. 61 mijn rooie schat – Olga
- p. 63 het was toch die rooie
- p. 64 had ik een kindje zo wit als sneeuw, zo rood als bloed en zo zwart als dit ebbehout. Zwart, wit en rood. Die kleuren waren haar bijgebleven als de verschrikking van het sprookje
- p. 66 vochtig veenmos waarin rooie en witte anjers en blauwe irissen
- p. 68 tot haar huid rood, de slierten rood haar, met bruine laarsjes
- p. 71 wit en dierlijk – tanden, gebit
- p. 72 toen haar rode haar nog heller was
- p. 74 salamandertje in met waggelkop en grote zwarte treurige ogen, de schaduw net zo blauw, op een roodbruin paard
- p. 75 in beschaafde gouden letters
- p. 76 je [Olga] zat in de kale bruine veentroep
- p. 77 de paarse bloeditstortinkjes, een zinloze groene horizon, het bekende donkerbruine marspapiertje, in de oranje avondzon, roodverbrand en rozig naast me
- p. 78 de bloem tot rood sap sloeg
- p. 79 een paarse jurk -twee keer
- P. 80 paarse jurk, een blauwe maandag, satijnpapier met roosjes, namen in gouden letters
- p. 83 met de paarse drukinkt, in een saus van grijze darmbrij ... die zwarte lappies
- p. 84 over haar moeder – in een grijze plissérok gehulde achterstevan...
- p. 87 van een witharige rondtrekkende goochelaar, over haar moeder
- p. 89 een blauwe maandag, die zalige roze bruine poeperd van haar
- p. 94 mooie witte bloemkool, rooie ogen van tranen -ui, de hele straat vol zilveren schilfertjes
- p. 96 en haar rooie haar zag grijs van het stof

- P. 97 maar toen de stoet zwarte mieren, hoe ze daar stond in die strakke jurk met die tieten van haar...
- p. 100 ze deed haar strakke rok omhoog, roze licht van de nieuwe zondag
- p. 106 de oranje tennisbanen, in de venige zwarte aarde, de witgekalkte kassen
- p. 107 hun dekken vol rooie kratten of oranje olievaten schuim
- p. 110 het was rood-zwart gevlekt, een kleur rood als van Olga's haar – een kat
- p. 112 rooie Olga, Olga van de dieren, kleine rode katertjes, zwarte poesjes
- p. 115 roze bewegende klont, in vleeskleurige modder
- p. 118 iets rood-bruins [over een dier], Olga haar uitvallen, witgekalkt hout
- p. 119 en blauwe kwallen met een paars randje, zwart-wit getekende beestje
- p. 120 lekker roze mensenvlees [over Olga's borsten]
- p. 121 als een witte schim [gaat over Olga]
- p. 123 het lieve rooie dier
- p. 125 een witharige kunstkenner, een roze, rood, bruin en donkergeel streepje – die stof
- p. 126 een blauwdruk van ons geluk, ... was het allen maar een bruin stuk karton
- p. 127 de bomen bleven in een grijze cirkel staan
- p. 128 blauwgrijze flarden langs de hemel
- p. 129 een rood sliertje
- p. 149 Arme rood dier – [Olga]
- p. 150 rood hoofd, de zwarte zwaan heeft uit mijn hand gegeten
- p. 156 eerste keer – iets roods zag hij op Olga, ze ook had een hele poos bruin gedragen
- p. 157 en toen pas zag ik dat haar mooie roze huid met al die kleine bruine spikkels bedekt was met een dikke laag bruinige pan-cake, die slordig bij haar hals ophield zodat haar huid daar blauwig en ziekelijk leek, ... of in de grijze plissérokken van haar moeder, dat witte konijntje bont
- p. 158 van haar rooie rok, nagels... en roze gelakt
- p. 162 goudlak, een dik zwart vel borrelende en ziedende massa
- p. 166 dure roze kitsch
- p. 169 mijn zwarte prinses – Surinaamse moedertje
- p. 173 stinkende witbruine vlakte
- p. 174 linoleum – middellandsezeebauw
- p. 175 Olga haar, ... omdat ze blond was. "Thuis heb ik nog een envelop met rood haar van je."
- p. 176 niets over dat rooie haar te zeggen
- p. 179 zwembad – grote bakken van blauwgroene tegeltjes
- p. 181 meeuw – met zijn rode pootjes
- p. 185 haar haar was weer rood en zo kort, ze moest om het blond eruit te krijgen
- p. 186 met tere groene blaadjes

- p. 187 stroom rode mieren, de mieren de kleur van haar haar hadden, met het roze hoedje, zwart-wit gestreepte trui, gevlekte grijze linnen
- p. 188 in dat witgekalkte houten bed, met roze pepers, toen had ik de paarse jurk aan, grijze plaatje
- p. 194 de kust de rode stippen, de paarse postzegel waarop in een groen ovaal
- p. 197 Ik keek maar naar dat litteken van roze ruw vlees en bruine vlekken
- p. 199 met haar lipstick in knalrooie letters, ... en wit kalken zodat die brandend rooie letters van lipstick
- p. 204 er hadden rode strepen lands haar onderbenen gelopen en bloed uit haar mond
- p. 207 kleurloze knol in haar kop, die rooie vrouwtje van vroeger?
- p. 208 het licht dat er goudachtig in bleef hangen leek het een gobelin, en zij lag in de blauwachtige schaduw, wat roodachtige lijntjes – littekens
- p. 209 wat een prachtige lichtgroene bloemen, maar nu zag ze alleen grijze vlekken – van rosa turbinata
- p. 210 maar toen alles weer groen werd moest ik het haar vertellen
- p. 212 pruik – hij was iets vuriger rood dan haar vroegere haar, die Amerikaanse man van haar haar regelmatig een blauw oog had geslagen

Uit deze inventarisatie heb ik enkele kleuren gekozen waarop ik dieper wil ingaan. Ik ga deze kleuren in hun context bespreken: rood, blauw, bruin, paars en grijs. Van de kleuren die niet vaak voorkomen maar wel een belangrijke rol spelen zal ik goud en roze behandelen.

De rode kleur verschijnt in de roman het meest. Het komt bijna twee keer zo vaak voor als de tweede kleur, bruin. In welke context gebruikt Erik de rode kleur? Ik begin met de ontmoeting met Olga. Op pagina 35 ontmoeten ze elkaar op een snelweg. Hij is aan het liften als ze voor hem stopt. Ze ontmoeten elkaar voor de eerste keer en hij is meteen gefascineerd door de kleur van haar haar. Hij zegt: ‘Dat prachtige rooie haar, waarvan ik al gevraagd had of het echt was, en toen ze ja had gezegd, had ik maar zoiets gezegd van dat dat nou Venetiaans blond was.’ Deze zin verwijst naar de invloed van de kleur rood op mannen, want hij gebruikt twee verschillende namen of beschrijvingen van haar haar, dat is het ‘rooie haar’ en daarnaast ‘Venetiaans blond’. Dat is wel interessant, Erik als kunstenaar ziet haar haar vanuit een speciale invalshoek. Hij blijkt als beeldende kunstenaar zeer vertrouwd te zijn met het kleurenspectrum, want Venetiaans blond is een soort kleur die tussen rood en blond zit, maar meer roodachtig met enkele blonde afspiegelingen. Haar haarkleur houdt hem zo bezig en maakt hem zo nieuwsgierig dat hij zich meteen afvraagt of haar oksel- en schaamhaar ook zo rood is. Dat wijst weer naar zijn gevoel van lust en zijn gedachten aan seks.

Olga’s rode haar heeft natuurlijk alles met liefde, passie, lust en seks te maken. Precies zoals in paragraaf 3.2.1 staat. In die paragraaf staat ook dat de kleur rood invloed op de menselijke psyche heeft en daar is bij Erik sprake van. Niet alleen ontwaakt zijn seksualiteit,

maar ook zijn bezetenheid, want een beetje agressie tegenover Olga en zelfs ook macht over haar is aan het begin van de roman al aanwezig. Op pagina 78 heeft hij haar beticht dat zij hem druiper had bezorgd. Ze bezwoer hem dat het niet waar is, maar hij geloofde haar niet en hij heeft haar naar een huidarts gestuurd. Die zei dat die ontstoken top door het overmatige seksuele verkeer kwam. Aanvankelijk is dit nog geen probleem voor hun relatie, maar verderop in hun relatie wel.

Door het boek heen verandert hun relatie van het puur seksuele naar liefde en passie en dan weer naar verlangen. Erik brengt Olga aan het begin van de roman vaak in relatie met de kleurconnotatie: p. 61 'mijn rooie schat', p.112 'rooie Olga', p. 123 'het lieve rooie dier' of p. 149 'arme rood dier'. Voor hem was de rode kleur blijkbaar zeer belangrijk. 'Mijn rooie schat', 'rooie Olga' en 'het lieve rooie dier' zijn met liefde en passie verbonden. Zeker in relatie met de substantieven die hij voor Olga gebruikt, wordt zijn heftige passie voor Olga duidelijk.

De naderende ziekte van Olga is op te merken in de rood-zwart gevlekte kat op p. 110. De verteller voegt er nog aan toe dat het rood van de kat overeenkomt met Olga's haarkleur, maar de kleur zwart, zeker in combinatie met kat, doet denken aan een zwarte kat. James Hall merkt op dat het volksgeloof zegt dat de kat 'over occulte krachten beschikt' (Hall, 1996, p. 111). Betrekken we daarbij de kleur zwart zoals Clair (p. 261-263) die opvat dan kan in de rood-zwart gevlekte kat de slechte afloop voor Olga al opgemerkt worden. Dit wordt enkele pagina's nog eens herhaald. Dat is wanneer 'rooie Olga' uiting geeft aan haar dierenliefde en er sprake is van 'rode katertjes en zwarte poesjes'. (p. 112) In de rode katertjes kan een verwijzing naar Olga en haar haarkleur gezien worden, Het katertje is dan Erik die bezeten is van Olga, maar gepassioneerd kan voortleven. In zwarte poesjes de op jonge leeftijd stervende Olga. Zwart als staande voor de dood en de poes (Olga) als slachtoffer van die boodschap. Dan ook wordt Olga 'arme rood dier', dat wijst op het feit dat ze er niet meer goed uit ziet vanwege haar ziekte waarover ze nog steeds niets weet, maar Erik ziet haar vernietigde lichaam.

Er zijn meerdere verwijzingen met kleur naar Olga's aftakeling. Zo is daar de 'vleeskleurige modder' (p. 115) en 'rood-bruin dier' (p. 118) wanneer Olga's haar uitvalt. De vleeskleurige modder is op te vatten als het dat aan de aarde teruggegeven wordt nadat het gestorven en aan het vergaan is. Met rood-bruin dier is geen sprake meer van Olga als het rode dier. De toevoeging bruin staat, zoals Clair zegt (p. 237-239), voor de aarde of modder, vuil, afval of zelfs stront. In elk geval is het hier niet erg positief bedoeld.

Niet alleen is er in Olga's gezondheidstoestand een ontwikkeling te vinden, ook de relatie tussen haar en Erik verandert. Niet zozeer veranderen Eriks gevoelens voor Olga, maar wel die van Olga voor Erik, deels door zijn bezitsdwang, deels door zijn seksuele bezetenheid.

Ook de afkeer van Olga's ouders voor de kunstenaar Erik spelen daarin een grote rol. Maar omdat Erik de verteller is, is het de vraag of met het gebruik van bepaalde kleuren de verwijdering tussen hen wordt uitgedrukt.

Het geval van Olga's haar is interessant, omdat we door het boek heen een ontwikkeling kunnen volgen. Toen ze verliefd werden en ze samenwoonden had ze rood haar, Venetiaans blond haar of kastanjerooie haar, maar als de roman vordert, gaat ze bij hem weg en na een paar maanden keert ze terug uit het buitenland en hij kan hij haar moeilijk herkennen, want ze heeft blond haar. Hij roept naar haar: 'Thuis heb ik nog een envelop met rood haar van je.' (p. 175) Dit was de eerste zin die hij tegen haar heeft gezegd nadat ze elkaar na maanden weer zien. Het is opvallend hoe hij aan haar rode haar waarde toekent. Op pagina 185 ontmoeten ze elkaar bij hem thuis en ze heeft haar rooie haar terug, maar alleen korter. Erik dacht erover dat ze er als een verbleekte poedel eruitgezien heeft. Het laatste geval is helemaal aan het einde van de roman, in het laatste hoofdstuk. Ze ligt in het ziekenhuis en heeft bijna geen haar meer. Hij koopt een pruik voor haar, die een iets vuriger rood had. Met die pruik sterft ze. De vuurrode kleur zou ook kunnen verwijzen naar de aanstaande crematie van Olga.

De rode kleur verschijnt ook in de kleurcombinaties met zwart en bruin. Op pagina 110 hebben ze een rood-zwart gevlekte kat gevonden. Hij zegt precies dat het rood dezelfde als haar haar was. Op pagina 118 gaat het over een wezeltje die er rood-bruin heeft uitgezien. Erik schrok toen Olga's haar aan het uitgevallen was. Het laatste dierlijke geval zijn de rode mieren van de pagina 185, die de kleur van haar haar hadden.

Hoe diep en betekenisvol de kleur rood in samenhang met Olga is, blijkt als Olga bij Erik weg is en hij een lok rood haar van haar in een envelop bewaard heeft: 'Thuis heb ik nog een envelop met rood haar van je'. (p. 175) Haar rode haar dient hier als een fetisj.

Het rood is het meest aan Olga gekoppeld, namelijk door haar haar en haar kleding. Ten tweede gebruikt hij deze kleur voor dingen of dieren die iets te maken hebben met Olga.

Het op een na meest gebruikte kleur is bruin. In bijna de helft ervan beschrijft Erik dingen die te maken hebben met Olga of Olga's lichaam. Een voorbeeld kunnen de vlekjes uit pagina 55 en 197 zijn: 'bruine vlekjes' (p. 55) of 'bruine vlekken' (p. 197). Het eerste geval met het diminutief 'vlekjes' verwijst naar de tijd waar ze verliefd waren, dus iets moois, iets schattigs, maar het tweede geval is helemaal aan het einde van het boek te vinden – deze bruine 'vlekken' zijn verbonden met haar ziekte en verval. Naast Olga's haar interesseerden Erik ook haar ogen. Op pagina 36 zegt hij over haar prachtige ogen: 'Bruin waren ze. Net goud.' Hiermee vergelijkt hij de bruine kleur van haar ogen met goud, dat zegt iets over zijn sterke emotie die hij onmiddellijk voor Olga voelde. Zijn vriend heeft hem ook in het boek gezegd: 'Als ik ooit

eens een wijf tegenkom met zulke ogen vraag ik haar meteen ten huwelijk.’ (p. 36). Deze bekentenis bevestigt Erik in zijn gevoelens.

Clair verbindt groen met gevoelens van jaloezie. Hoewel Erik jaloers is op de nieuwe man van Olga gebruikt hij de kleur groen niet om dit gevoel mee aan te geven. Wel staat op p. 210 ‘maar toen alles weer groen werd moest ik het haar vertellen’. Maar dit wordt niet gekoppeld aan zijn jaloezie. Of dit betekent dat Erik groen niet als zodanig ziet en het meer verbonden is aan de natuur of dat hij niet in staat is tot deze vorm van introspectie.

Andere vaak voorkomende vormen van deze kleur zijn die in de context met gewone voorwerpen, die meestal bruin gekleurd zijn. Als ‘bruine knikkers’ (p. 54), ‘bruine laarsjes’ (p. 68) of ‘bruine stuk karton’ (p. 126)

De belangrijke context voor bruin van de invalshoek Olga zijn haar ogen. De bruine ogen verschijnen twee keer als een erkenning van grote schoonheid. Een andere situatie waar de bruin kleur verschijnt is op pagina 156. Olga en Erik ontmoetten elkaar na een pauze in een winkelcentrum. Ze zag heel anders uit, ze had een andere kleur haar, andere kleding en ook haar make-up was opvallend, omdat ze zich vroeger nooit opmaakte. Eerst gaf Erik commentaar op haar blonde haar en dan ook op haar kleding, dat ze nooit eerder rood heeft gedragen. En ze reageerde met dat ze ook een hele poos bruin had gedragen. Hij dacht voor zichzelf: waarom zag ze er zo kalkachtig en vreemd uit alsof ze haar identiteit kwijt is? (p. 156)

Er is ook een ontwikkeling te volgen bij de groothandel Hermes, bedrijf van Olga’s ouders. Voor het eerst staan de letters op een doos geschreven die op de achterbank van de auto heeft gestaan. Erik kijkt ernaar en ziet in rode letters HERMES N. V. Toen wist hij niet wat dat inhield. De rode kleur staat hier als symbool voor de seksuele aantrekkelijkheid die intens was. Maar als de tijd voort gaat en hij haar ouders ontmoet, vooral haar moeder, die helemaal onsympathiek is, verandert de kleur van Hermes in goud. Bijvoorbeeld het opschrift op hun auto is in beschaafde gouden letters (p. 75) of nadat ze getrouwd zijn, stuur haar moeder kaartjes, die van satijnpapier waren en met hun naam was in gouden letters gedrukt. (p. 80) De gouden kleur verwijst naar de moeder van Olga die zich een rijke directeur van de zaak voelde, omdat ze met een zakenman getrouwd was.

De volgende kleur die ik hier bespreek is blauw. Het is de kleur van hemel, plichten, hoop en droefenis of verdriet. Erik gebruikte het meest de normale tint van blauw als in ‘het blauwe geëmailleerde bord’ (p. 47) of ‘blauwe irissen’ (p. 66). Maar behalve de normale tint verscheen er andere speciale tinten die voor kunstenaar Erik gewoon zijn. Het gaat over deze twee tinten: ‘Middellandse Zee blauw’ en ‘Pruisisch blauw. In het eerste geval gaat het over linoleum van de pagina 174 – ‘Middellandse Zee blauw linoleum’, die de moeder van Olga

voor hem gekocht heeft. De linoleum is op deze pagina al besmet door een meeuw waar Erik voor zorgt, vooral met stront van de meeuw.

Het tweede geval is een speciale kleur, Pruisisch blauw, die we op pagina 60 gekoppeld kunnen vinden aan een ander meisje. Nadat Olga heeft hem verlaten, wilde hij iemand anders vinden. Hij vergeleek de andere meisjes steeds met Olga, maar niemand heeft er als Olga uitgezien. Ze wilde niet met hem slapen en toen zei ze dat ‘God(verdomme) voor haar Pruisisch blauw was’. Erik voegt er meteen aan toe dat ze op een schildercursus was geweest. Pruisisch blauw was door Diesbach aan het begin van achttiende eeuw ontdekt. Het was een toeval, want hij wilde een bepaalde tint rood voorbereiden. Dat lukte niet en in plaats van rood kreeg hij een nieuwe tint blauw. Een synthetisch blauw die als gedeeltelijk vervanger voor ultramarijn werd gezien. Als ik dit toepas op deze scène, blijkt dat hij een nieuwe liefde aan het zoeken was (zoals ze aan het zoeken voor een nieuwe tint rood waren) maar hij vindt het niet, hij vindt alleen een synthetisch liefde, iets wat niet dezelfde waarde heeft (ze hebben een synthetisch blauw gevonden). Blauw is een symbool van verdriet, dus hij wilde Olga vervangen, maar dat ging niet. Hij zegt voor zichzelf over het andere meisje: ‘Hoe lief ik voor haar was en hoe ik me ook uitsloofde, het bleef net of ik een lekke band probeerde op te pompen’. (p. 60)

Erik werkt met schaduw, die blauw of blauwachtige is. Op pagina 74 schrijft hij over ‘schaduw net zo blauw’ en op pagina 208 ‘zij lag in de blauwachtige schaduw’. Met de blauwachtige schaduw van pagina 208 verwijst hij naar de situatie rond Olga, want ze is bijna dood, ze beweegt niet, ze kan niet lezen, ze herinnert zich bijna niets en ze ligt in het ziekenhuis. Hij was bijna elke dag bij haar en zag haar lichamelijk verval, hij was triest. Hij merkte dat al eerder, dat er iets met Olga gebeurde, want op pagina 157 zei hij dat haar huid daar blauwachtig en ziekelijk leek, maar toen wist ze niet dat ze al ziek was.

Op pagina 126 denkt Erik aan een sjabloon van Olga die hij als etalagepop voor een jurk heeft gemaakt. Hij probeerde te herinneren hoe ze vroeger was. ‘Een blauwdruk van ons geluk die je moest kunnen lezen, anders was het alleen maar een bruin stuk karton’ Blauwdruk staat voor verdriet, hij mist zijn oude Olga. Hij ziet het symbool in de sjabloon, het is een schaduw van haar. Als je dat niet ziet, dan is het alleen een bruin stuk karton, dat betekent iets gewoons, iets zonder emotionele waarde.

Wat de paarse kleur betreft is er een belangrijke lijn van een paarse jurk. Erik heeft voor Olga een paarse jurk gekocht van zijn eerste zelf verdiende geld. (p. 79) Ze gaat in deze jurk trouwen. Paars ligt tussen twee kleuren, rood en blauw, het ligt in het midden tussen liefde en verdriet. Als je de twee kleuren mengt, krijg je paars. Later was Olga bij Erik thuis op bezoek en ze was aan het denken over toenmalige leven met Erik en ze zei voor zichzelf: ‘toen had ik

de paarse jurk aan.’ (p. 188) Dat klinkt als een vaag herinnering die naar haar gedachten kwam. Het leek alsof ze zich weinig herinnert, alsof haar hoofd niet goed werkt. Die paarse trouwjurk, paars als kleur tussen de betekenisvolle kleuren rood en blauw, betekent ook een omslag in hun relatie.

De roze kleur komt in verschillende contexten voor, maar de boodschap van roze als kitsch of als een lustobject of een soort van infantiel gedrag is het meest opvallend als Erik over Olga’s moeder spreekt en aan het einde van de roman ook over Olga zelf. Op pagina 26 is er sprake van ‘roze pluizige pantoffels’ van haar moeder die naar haar lust en infantiele gedrag in haar gevoerd leeftijd wijzen. De pantoffels zijn ook uitdrukking van huiselijkheid en burgerlijkheid. Erik is het tegendeel van huiselijk- en burgerlijkheid. Olga is getrouwd maar ze steeds gaat uit met andere vriendinnen, die misschien geen vriendinnen zijn maar anderen mannen. Hier heeft de roze kleur zeker geen aangenaam connotatie. Hetzelfde is het geval met ‘roze puddinkjes’ van pagina 33 die zo hard waren dat het onmogelijk was om ze te eten. ‘Glimmende dure roze kitsch’ verschijnt op pagina 166 waar hij over een volgestouwd huis van een vrouw schrijft.

Erik beschrijft Olga’s huid als roze mensenvlees (p. 120) met betrekking tot haar borsten of hij is verrast dat ze haar ‘roze huid met dikke laag bruinige pan-cake’ laat bedekken. (p. 157) Op de volgende pagina geeft hij een opmerking over haar lange en roze gelakte nagels. Hoewel ze onderweg zijn naar de advocaat om de scheidingspapieren te ondertekenen, denkt hij: ‘Lekker zo’n klauwtje om je pik.’ Dat legt de betekenis van de roze kleur precies uit, bij mannen doet roze kleur aan lustobject denken. Deze betekenissen heb ik al in de paragraaf 3.2.10 vermeld.

De kleur grijs is een mengsel van zwart en wit, het zit ertussen. Het is een kleur die aan de grijze wolken doet denken. Het is geen vrolijke kleur. Erik gebruik grijs om dingen zonder andere specifieke kleur te noemen, want de grijze kleur is eigenlijk geen kleur. Voorbeelden zijn: ‘vette grijze troep’ (p. 36) of ‘gevlekte grijze linnen’ (p. 187). Maar hij heeft de grijze kleur ook aan de moeder van Olga toegekend. Als voorbeeld: ‘in een grijze plissérok’ (p. 84). Ze manipuleerde haar man door over het geld met het net getrouwde stel te spreken. Erik dacht niets goeds over haar: ‘Dat smerige loeder’.

Wat ik al heb vermeld, het is geen vrolijke kleur, want op p. 209 bijna aan het einde van de roman kan Olga niet lezen, ze ligt in bed en Erik moet haar alles voorlezen en over alles vertellen. Hij bracht bloemen naar het ziekenhuis mee, maar het is opvallend dat hij zegt, meer voor de verpleegster dan voor Olga, want die zag alleen grijze vlekken in plaats van *rosa turbinata*.

Aan het einde voeg ik toe iets wat geen kleur had, de kleurloze kop in haar hoofd (p. 207) Zonder kleuren is er geen leven. Ze gaat dood, daarom gebruikt hij geen kleur.

4.2 Samenvatting

In mijn bachelor scriptie heb ik de kleurensymboliek onderzocht in de roman *Turks fruit* van Jan Wolkers. Ik concentreerde me op de twee hoofdpersonages over wie het verhaal ging en die een liefdesrelatie hadden. Erik is beeldende kunstenaar net als de auteur Jan Wolkers, maar ze zijn niet identiek, het verhaal is niet compleet autobiografisch; enkele feiten uit het leven van Wolkers zijn in het boek terechtgekomen. Als voorbeeld kan ik de dood van Olga, het tweede personage, noemen, want de reële vrouw van Wolkers Annemarie Nauta leeft nog steeds. Wolkers heeft dat anders aangepakt en laat Olga in het verhaal sterven, zoals E. A. Poe zegt, dat de dood van een mooie vrouw is het meest poëtische onderwerp ter wereld was. (Blom, 2018, p. 659). Ik wilde uitzoeken of er misschien een systematisch gebruik van kleuren te vinden is. Ik vond het interessant om een mogelijk invloeden van Wolkers' beroep als kunstenaar naar zijn tweede beroep als schrijver te onderzoeken.

In de inleiding heb ik enkele vragen gesteld waarop ik antwoorden wil vinden. Ik heb al vermeld dat over dit thema niet veel geschreven was en daarom vond ik het een kans om een bijdrage aan de interpretatie van de roman vanuit het kleurenperspectief te brengen. Volgens Clair (2017, p. 27) is de waarneming van kleuren een subjectieve aangelegenheid en daardoor ontstond er een ruimte om een subjectieve interpretatie te geven.

In de vraagstelling heb ik een paar vragen gesteld. De hoofdvraag is: Kan in *Turks fruit* een systematisch gebruik van kleuren vooral met betrekking tot seks en dood herkend worden? En dan stelde ik ook andere subvragen: In welke context gebruikt hij de kleuren het meest? In hoeverre hangt het personage van Olga met de kleurensymboliek samen? Is er ontwikkeling te ontdekken in het kleurgebruik als Erik over haar schrijft?

Ik heb als methode voor een inventarisatie van het kleurengebruik in het hele boek gekozen, omdat het een overzicht over het gebruik en context van kleuren bood. Nadat ik de inventarisatie gedaan heb, wilde ik de meest voorkomende kleuren met hun context vinden. Ik zocht niet alleen de meest voorkomende kleuren maar ook kleuren met een sterk emotionele kracht. Dan heb ik een klein onderzoek naar de geschiedenis van de kleurentheorieën en ook naar de betekenis van de kleuren gedaan. Deze stappen hebben mij geholpen om tot mijn opvatting te komen.

5. Conclusie

Wat de vragen betreft wil ik met de hoofdvraag beginnen. Hierbij moeten we op Olga concerner. Als Erik over haar schrijft, dan gebruikt hij meestal de rode kleur, die in de tekst het meest verschijnt en meestal in context met Olga. Hij beschrijft haar haar en soms haar kleding in deze kleur als in: p. 61 ‘mijn rooie schat’, p.112 ‘rooie Olga’, p. 123 ‘het lieve rooie dier’ of p. 156 ‘hij zag iets roods op Olga voor het eerste keer’. Deze voorbeelden verwijzen naar het seksuele, maar het was niet alleen seks die met de kleuren iets te maken had, maar ook met de dood. Aan het einde van het verhaal is Olga ziek en ligt in het ziekenhuis, daar raakt ze haar haar kwijt en een vervangingsmiddel krijgt ze een vuurrode pruik. Met de rode kleur eindigt het niet, met betrekking tot Olga gebruikte hij ook andere kleuren. Meestal gaf hij commentaar op haar kleding. In het algemeen gebruikt Erik de kleuren meestal als hij met Olga is of aan haar denkt of als iets of iemand hem haar herinnert.

Zijn leven was vol met kleuren toen hij met Olga was, in de hoofdstukken waar Olga niet aanwezig is, verdwijnen de kleuren. Ze ging bij hem weg en de kleuren verdwijnen ook, niet helemaal maar hij gebruikt een fractie van wat hij voor Olga gebruikt. Het gebruik van kleuren is zeker gekoppeld aan zijn emoties. Meestal gaat het over seks en liefde, maar dan ook over dood, verdriet of boosheid. Deze twee opvattingen verklaren in hoeverre het personage van Olga samenhangt met het kleurgebruik en ook in welke context gebruikt hij de kleuren het meest. Olga hangt met het gebruik enorm samen en ze is ook de context waarin hij de kleuren het meest gebruikt, dat blijkt uit de inventarisatie.

Over de ontwikkeling van Olga vanuit zijn perspectief kunnen wij terug op haar haar concentreren, want die veranderen door het hele verhaal, dat verwijst naar de veranderingen in haar leven, scheiding met Erik, andere mannen, ziekte. Dat zijn de redenen waarom haar haar van rood haar, blonde haar terug naar het korte rode haar tot geen haar en pruik zijn veranderd. Het is ook opvallend op p. 156-157 waar hij haar haar nieuwe kledingstijl beschrijft, haar roze nagels en haar andere kleur haar. Het heeft te maken met de ontwikkeling van Olga in de tijd. Aan het einde van de roman blijkt uit het gebruik van kleuren dat Olga erg ziek is en Erik weet dat, daarom gebruikt hij kleuren met context als: ‘kleurloze kop in haar hoofd’ – dat is verwijzing naar de tumor die ze in haar hoofd had (p. 207) of ‘grijze vlekken’ die ze zag in plaats van een mooie bloem.

Opvallend is hoe de primaire kleuren rood en blauw voor Olga gebruikt worden. Van het rood voor de liefde en het blauw voor het einde van hun liefdesrelatie. Betrekken we dit op de theorie van Itten dan valt op de het rood als een warme kleur gezien wordt en dat past bij

Eriks positieve gevoelens voor Olga. Blauw is een koude kleur en ook dat komt overeen met zijn gevoel als het einde van zijn relatie met Olga in zicht komt.

De grote thema's van *Turks fruit* zijn seks en dood en deze thema's worden door het gebruik van de kleuren ondersteund en uitgebeeld. De kleur rood blijkt van groot belang omdat het niet alleen staat voor passie, liefde en lust, maar ook voor gevaar en vuur. Voor gevaar omdat Eriks obsessieve liefde voor Olga het einde van hun relatie betekent, maar ook dat Olga's ziekte op de loer ligt. Vuur voor de heftige gevoelens, maar ook voor het einde, Olga's dood en crematie.

Als we het hele concept van de kleurensymboliek aan het leven van Jan Wolkers koppelen ontdekken we interessante connecties. Jan Wolkers kwam uit een gereformeerd gezin met een strenge opvoeding. Voor hun ouders was het doel van seks alleen de voortplanting en geen vreugde, ook de kleuren beschouwden ze als iets zondigs. Hier is een zichtbare breuk met de opvoeding die hij kreeg, want Wolkers zelf en ook de personages in zijn boeken spreken over alles en ze hebben geen taboes en er is zeker geen sprake van voortplanting, alleen vreugde en liefde. Hij gebruikt ook veel kleuren, Wolkers als kunstenaar houdt van lichte en eenvoudige kleuren. Dat kunnen wij ook in *Turks fruit* zien, want Erik gebruikt alle kleuren van het spectrum, maar het meest gebruikt hij de primaire kleuren rood en blauw en dan ook de andere kleuren. De vraag of daarmee van een sluitend systeem of een helder patroon sprake is, kan betwijfeld worden. Erik als vrijgevochten beeldende kunstenaar volgt hierin zijn eigen impulsen en opvattingen. Maar wat opvallend is, is dat hij alleen speciale tinten kiest als dat echt nodig is en als dat van belang, zoals dat het geval is met Venetiaans blond, Pruisisch blauw of Middellandse Zee blauw.

6. Gebruikte literatuur en andere bronnen

6. 1 Primaire literatuur

Wolkers 1969 – Jan Wolkers: *Turks fruit*. Amsterdam: Meulenhof 1988

6. 2 Secundaire literatuur en andere bronnen

Beyen 2019 – Marnix Beyen: ‘Oranje, een kleur van eenheid en verdeeldheid’ In: *De lage landen* 26.04.2019. URL: <https://www.de-lage-landen.com/article/oranje-een-kleur-van-eenheid-en-verdeeldheid> [geraadpleegd 07.08.2020].

Blom 2018 – Onno Blom: *Het litteken van de dood. De biografie van Jan Wolkers*. Amsterdam: De bezige bij 2018.

Clair 2017 – Kassie St Clair: *Het geheime leven van kleuren*. Amsterdam: Meulenhof 2017

Fogteloo 2015 – Margreet Fogteloo: ‘Dionysisch, vol rottigheid en levenslust’. In: *De groene Amsterdammer*, 29.07.2015

Geerts en Boon 1999 – Guido Geerts, Ton den Boon: *Van Dale. Groot woordenboek der Nederlandse taal*. Utrecht-Antwerpen: Van Dale Lexicografie 1999.

Goethe 1970 – Johann Wolfgang von Goethe: *Theory of Colours*. Massachusetts: MIT 1970

Gundersheimer 1993 – W. Gundersheimer: ‘The Green-Eyed Monster: Renaissance Conceptions of Jealousy. Proceedings of the American Philosophical Society’. URL: www.jstor.org/stable/986993 [geraadpleegd 05.08.2020].

Hall 1996 – James Hall: *Hall ’ s geïllustreerde encyclopedie van symbolen in oosterse en westerse kunst*. Leiden: Primavera Pers 1996.

Harrow 2017 – Suzan Harrow: ‘Thinking Color-Writing: Introduction’ In: *French Studies*, Vol. LXXI, No. 3. DOI: 10.1093/fs/knx123 [geraadpleegd 03.08.2020]

Itten 1997 – Johannes Itten: *Theory of Color*. New York: John Wiley & sons 1997

Korsten 2002 – F.W. Korsten: *Lessen in literatuur*. Nijmegen: Vantilt 2002.

Sorabji 1972 – Richard Sorabji: ‘Aristotle, Mathematics, and Colour’ In: *The Classical Quarterly*, Vol. 22, No. 2. URL: <http://www.jstor.com/stable/638210> [geraadpleegd 07.08.2020]

Steenhuis, Salverda en Staal 2002– Paul Steenhuis, Mark Salverda, Erna Staal: *Jan Wolkers*.
Zwolle: Waanders 2002.